

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ТРУДОВУ ЕКСПЛУАТАЦІЮ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Досліджено особу злочинця злочину трудова експлуатація дітей. Проаналізовано поняття «особа злочинця» та надано характеристику осіб, винних у трудовій експлуатації дітей. Досліджено соціально-демографічну, вікову, соціальну та психологічну характеристики особи злочинця злочину трудова експлуатація дітей.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, особа злочинця, трудова експлуатація дітей, ознаки.

Oropay Olga. Criminological characteristics of the perpetrators of labor exploitation of children in Ukraine

The article is devoted to the investigation of the criminal offender's personality exploitation of children. The concept of «person of the offender» is analyzed and the description of the persons guilty of labor exploitation of children is given. The socio-demographic, age, social and psychological characteristics of the perpetrator of a crime of exploitation of children have been investigated.

Key words: criminological characteristic, person of the offender, labor exploitation of children, signs.

Протягом тривалого часу в українському суспільстві проблемі трудової експлуатації дітей не надавалася належна оцінка, вона широко не обговорювалася та відповідно не досліджувалася науковцями. Все це призвело до відсутності дієвих механізмів попередження, виявлення та покарання винних осіб, які здійснюють трудову експлуатацію дітей. Це підтверджується незначною кількістю кримінальних правопорушень, та судовою практикою їх розгляду. Наприклад, відповідно до статистичної звітності «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення»¹ Генеральної прокуратури України, у 2018 році органа-

---

© **ОРОПАЙ Ольга Олександрівна** – аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

ми Національної поліції було обліковано у звітному періоді 16 кримінальних правопорушень за ст. 150 «Експлуатація дітей» Кримінального кодексу України, з них: у 8 – особам вручено повідомлення про підозру та провадження з обвинувальним актом направлені до суду (у 5 провадження закрито) та по 8 кримінальним правопорушенням рішення не прийнято на кінець звітного періоду.

Вивчення та аналіз соціально значущих якостей особи, яка вдається до трудової експлуатації дітей, її характеристика та особливості є особливо важливими елементами при розробці та впровадженні заходів протидії даному виду злочину. Саме тому, питання особи злочинця завжди посідало особливе місце в науках кримінального напрямку, адже ефективність боротьби зі злочинністю та її профілактика можлива лише за наявності знань про особу, яка вчинила цей чи інший вид злочину.

Вагомий внесок у розвиток вчення про особу злочинця здійснили Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, В.М. Бурлаков, В.В. Василевич, В.В. Вітвіцька, О.М. Джужа, О.Г. Колб, І.І. Карпець та інші. Окремі питання, пов'язані з характеристикою осіб, які здійснюють трудову експлуатацію дітей, розглядали у своїх працях І.М. Доляновська, Д.О. Калмиков, О.В. Паньчук.

Вчення про особу злочинця – одне з центральних у кримінології², яке науковці трактують неоднозначно. Спочатку точка зору радянських кримінологів зводилася до цитування К. Маркса про те, що сутність людини є сутність усіх суспільних відносин. Спеціальних висновків про особу злочинця не існувало. І.І. Карпець під особою злочинця пропонує розуміти сукупність соціальних і соціально значимих властивостей, що характеризують особу, яка порушує кримінальний закон, і в сполученні з іншими умовами і обставинами впливають на її антисоціальну поведінку³. На думку І.М. Даньшина, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру сус-

пільної небезпечності, а винній у цьому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом⁴. О.М. Джужа вважає, що поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватися на основі загальносоціологічного вчення про особу. Він зазначає, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку⁵. З цього визначення чітко видно зв'язок між загальносоціологічною і кримінально-правовою сутністю поняття особи злочинця.

Особу злочинця, який здійснює трудову експлуатацію дітей, можна визначити як особу, яка вчиняє умисні протиправні дії спрямовані на використання праці дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Відповідно, кримінологічна характеристика такої особи – це кримінологічний опис комплексу ознак, властивостей, якостей, що визначають її як людину, яка вчинила злочин, а саме трудову експлуатацію дітей.

У кримінологічній науці деякі науковці вважають, що структура особи злочинця передбачає наявність п'яти ознак: соціально-демографічні, особистісно-рольові властивості, соціально-психологічні якості, риси правової і моральної свідомості, кримінально-правові⁶. Інші ж вважають, що при характеристиці особи злочинця достатньо чотирьох таких ознак: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціальні ролі і статус, морально-психологічні характеристики. У нашому дослідженні, при характеристиці особи злочинця трудової експлуатації дітей ми будемо використовувати поділ за чотирма такими ознаками, а саме:

- 1) соціально-демографічні;
- 2) кримінально-правові;
- 3) соціальні ролі і статус;

4) морально-психологічні характеристики.

Ми вважаємо, що саме за допомогою даного поділу ознак можна ґрунтовно і повною мірою охарактеризувати особу, яка здійснює трудову експлуатацію дітей, розкрити природу та закономірності її злочинної поведінки.

Соціально-демографічні ознаки особи злочинця містять відомості про стать, вік, рівень освіти, місце народження і проживання, сімейний стан та інші демографічні дані. Необхідно відмітити, що перелічені ознаки властиві будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Однак А.Б. Блага вважає, що такі ознаки надають важливу інформацію, без якої неможливо здійснити повну кримінологічну характеристику особи злочинця. Наприклад, враховуючи таку ознаку, як стать, ми можемо з'ясувати яка злочинність (чоловіча чи жіноча) переважає, освітня характеристика вказує чи залежить злочинна поведінка від рівня освіти чи ні, та ін.

Матеріали емпіричних досліджень вказують на те, що більшість злочинів, пов'язаних з трудовою експлуатацією дітей, вчиняються чоловіками, а не жінками. Дана тенденція спостерігається з моменту встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей, тобто з 2001 року. На думку О.В. Паньчук, це пояснюється тим, що жінка за своєю біологічною природою більш альтруїстична і гуманна, ніж чоловік, а раз так, то й менш схильна до експлуатації дитини⁷.

Така ознака, як вік злочинців, дає змогу виявити криміногенну активність різних вікових груп населення. На основі вивчених нами даних було встановлено, що найчастіше злочини даного виду вчиняються особами у віці 29-39 років та 40-54 років. Співвідношення вчиненого злочину, в даному випадку майже однакове. Значно менше діти експлуатуються особами у віці до 29 років. Це пояснюється тим, що для трудової експлуатації дітей необхідне проведення комплексу підготовчих дій, матеріальних затрат, а особи у віці від 29 років і старше мають більше можливостей, вони психологічно і соціально сформовані особистості.

Важливою ознакою особи злочинця є його освітній рівень. Саме він визначає соціальний аспект життєдіяльності людини. Освітня характеристика дозволяє виявити залежність злочинної поведінки від рівня освіти та інтелектуального розвитку, а також визначити коло інтересів і потреб особи⁸. Як показує практика, переважна більшість злочинців, притягнутих до відповідальності за трудову експлуатацію дітей, мають повну загальну та професійну освіту – 77 %, початкову освіту та без освіти – 15 %, вищу освіту – 8 %.

Досить цікавим є той факт, що трудовою експлуатацією дітей займаються як незнайомі особи так і батьки, інші родичі, сусіди тощо. У більшості випадків саме незнайомі особи та батьки займалися трудовою експлуатацією дітей найбільше. Варто зазначити також і те, що більшість злочинів вчиняється у містах (близько 75 %), а у селах (близько 25 %). Звісно, це зумовлюється тим, що в містах діти більше наділені увагою «чужих» людей, більше можливостей і ресурсів для залучення дітей до праці.

Кримінально-правова характеристика дає уявлення про особу злочинця з кримінально-правових позицій. Вона дає змогу встановити спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинних дій, тривалість та інтенсивність злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості та ін. Враховуючи кримінально-правову характеристику, ми можемо робити висновки про генезис злочинного посягання, глибину і стійкість антисуспільної спрямованості злочинця, його суспільну небезпечність⁹. В наш час, трудова експлуатація дітей вчиняється як групою осіб, так і одноособово (співвідношення майже однакове). Що стосується судимостей, то в більшості випадків (90 %), особи притягаються до кримінальної відповідальності вперше. Нажаль, практика застосування кримінальної відповідальності до осіб винних у трудовій експлуатації є досить незначною. Це не означає, що у зв'язку з цим існує необхідність декриміналізації статті за експлуатацію дітей, а навпаки підтверджує недоліки у кваліфікації та виявленні даного виду злочину.

Соціально-рольові (особистісно-рольові) ознаки розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі існуючих суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодію з іншими людьми та організаціями тощо. Поведінка людини залежить, по-перше, від соціальних позицій, яких вона додержується у суспільстві; по-друге, від розуміння і виконання нею власних рольових обов'язків і функцій, що впливають з даних соціальних позицій. Зрозуміло, що соціально-рольові ознаки характеризують особу злочинця зовнішньо, не розкривають її внутрішнього змісту. Вони найбільше проявляються у морально-психологічних особливостях особи злочинця і допомагають з'ясувати, чому дана особа вчинила злочин і яке її внутрішнє ставлення до цього¹⁰. Наприклад, досить часто, залежно від соціальних ролей, злочинцями зазвичай стають непрацюючі батьки, які змушують своїх дітей працювати та утримувати їх (батько-дитина, мати-дитина). Досить цікавим є факт, що особи злочинця трудової експлуатації дітей це особи, які не мають власних дітей, тому не відчувають співчуття та необхідності у їх захисті.

Морально-психологічні особливості визначають внутрішній світ людини, яка порушила кримінальний закон (потрібно-нісномотиваційні й ціннісно-нормативні властивості, соціально значущі риси характеру, емоційно-вольові якості тощо)¹¹. Злочинці відрізняються негативним або байдужим ставленням до виконання своїх громадських обов'язків, додержання правових норм, вибором незаконних засобів задоволення особистих потреб, егоїзмом, ігноруванням суспільних інтересів тощо.

На думку К.Е. Ігошева, дефекти у психології правосвідомості особистості й у її моральному вигляді, будучи посиленими дефектами інших психологічних рис, є тим соціально-психологічним підґрунтям, на якому формуються конкретні форми протиправної поведінки¹². Якщо особа вчинила злочин, це вже, в першу чергу, характеризує її з негативної сторони. Вивчивши та ознайомившись з матеріалами кримінальних справ, ми можемо стверджувати, що особа, яка займається тру-

довою експлуатацією дітей, відноситься до дітей як до методу задоволення своїх матеріальних або інших потреб. Вони чітко усвідомлюють намір і бажання отримати вигоду від праці дітей. У таких осіб відсутні або нерозвинені батьківські навички і почуття, негативне ставлення до дітей та мотиви «дешевої», а інколи і взагалі безоплатної праці дітей.

Отже, підсумовуючи вище викладене, ми можемо сказати, що особа злочинця трудової експлуатації дітей є мало дослідженою у науці, але в більшості випадків це може бути чоловік у віці старше 29 років з повною загальною чи професійною освітою, який перебуває у тісних відносинах з потерпілою, але при цьому має низький загальноосвітній і культурний рівень.

Дослідження особи злочинця, який вчинив злочин щодо трудової експлуатації дітей, дає можливість встановити найбільш характерні його ознаки і властивості. В даній роботі ми розглянули лише деякі ознаки особи злочину трудова експлуатація дітей. Ми вважаємо, що дослідження особи злочинця не повинно обмежуватися встановленням лише деяких ознак, які досить часто поверхнево характеризують особу злочину, необхідно виявляти ті чинники, які в подальшому сприятимуть створенню адекватних заходів для її виправлення і недопущення вчинення нових злочинів.

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року Генеральної прокуратури України // Форма № 1 (місячна) затверджена наказом ГПУ від 23 жовтня 2012 р. № 100 за погодженням з Держстатом України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113654&libid=100820#. 2. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. С. 42. 3. Там само. С. 46. 4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-е вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. С. 37. 5. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 94. 6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. С. 37-40. 7. Паньчук О.В. Кримінологічна характеристика експлуатації

дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. С. 110. **8.** Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І.М. Даньшин, В.В. Голина, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед. С. 91. **9.** Бурлаков В.Н. Кримінологія: учеб. для юрид. вузов / В.Н. Бурлаков, В. П. Сальников, С. В. Степашина. Санкт-Петербург: С.-Петербург. ун-т МВД России, 1999. С. 280. **10.** Курс кримінології: Загальна частина: підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. С. 98. **11.** Дубович О.В. Про деякі морально-психологічні властивості та риси особи злочинця без визначеного місця проживання. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7253/1/Dubovich_784.pdf. **12.** Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький: Горьк. МВД СССР, 1974. С. 37.

Oropay Olga. Criminological characteristics of the perpetrators of labor exploitation of children in Ukraine

This article is devoted to the investigation of the criminal offender's personality exploitation of children. The concept of «person of the offender» of the people and the description of the persons who carry out labor exploitation of children is given. The socio-demographic, age, social and psychological characteristics of the offender who performs labor exploitation of children are investigated.

Pay attention that is drawn to the fact that for a long time the problem of child labor exploitation in Ukrainian society has not been properly evaluated, it has not been widely discussed and has not been researched accordingly by scholars. All this led to the absence of effective mechanisms for the prevention, detection and punishment of perpetrators of child labor. This is confirmed by a small number of criminal offenses, and by the judicial practice of their consideration.

The studying and analysis of socially meaningful qualities of a person who is engaged in the labor exploitation of children, its characteristics and features are particularly important elements in the development and implementation of measures to counteract this type of the crime. That is why the issue of the offender always occupies a special place in the sciences of the criminal direction, since the effectiveness of the fight against the crime and its prevention is possible only in the presence of knowledge about the person is committed one or another type of crime.

The doctrine of the perpetrator's identity is one of the central in criminology, which scientists treat unambiguously. An offender who carries out the exploitation of children can be identified as a person who commits intentional unlawful actions aimed at the employment of children under the age from which the law permits employment. Accordingly, the criminological

characteristic of such a person is a criminological description of a complex of features, properties, qualities that define it as a person is committed a crime, namely the labor exploitation of children.

In the study, of characterizing the offender's work exploitation of children, the division was used for four of these signs, namely: 1) socio-demographic; 2) criminal law; 3) social roles and status; 4) moral and psychological characteristics.

As a result of the studing, a description was given of the identity of the perpetrator of labor exploitation of children.

Key words: criminological characteristic, person of the offender, labor exploitation of children, signs.